

Сергій ГІРІК (*Київ*)

**КОНФЕССИИ НА ГОМЕЛЬЩИНЕ (20–30-е ГОДЫ XX в.):
ДОКУМЕНТЫ И МАТЕРИАЛЫ / СОСТ. М. А. АЛЕЙНИКОВА И ДР.;
ПОД РЕД. В. П. ПИЧУКОВА. – МИНСК: НАРЬ, 2013. – 388 с.**

Історія релігійних організацій у регіонах (особливо децентралізованих, як-от юдейські громади) найчастіше стає темою досліджень істориків з відповідних обласних центрів. Вони мають кращу можливість залучати до своїх студій матеріали місцевих архівів і музейних колекцій та іноді ліпше у них орієнтуються. Оскільки оприлюднення документів з обласних архівів завжди відбувається менш активно, ніж едиційна робота центральних архівних установ, можливість здійснення широких дослідницьких студій (не лише з історії релігійних організацій) є доволі складним завданням.

Це викликає нагальну потребу публікації тематичних добірок матеріалів, що стосуються історії окремих аспектів місцевої історії. Не останнім із таких аспектів є історія релігійних організацій, що діяли в регіонах. Бажано також, щоб такі видання були комплексними, поєднуючи під однією палітуркою документи з обласних і центральних архівів, повідомлення в пресі тощо.

Більшість збірок документів з історії релігійних громад, що виходили в Україні, стосувалися окремих конфесій (зокрема УАПЦ¹) і зосереджувалися на ключових подіях, що відбувалися в УСРР. Натомість значно слабше відображення у документальних виданнях має регіональний аспект.

Зразки подібних публікаторських починань можна побачити в сусідніх країнах. Прикладом таких видавничих проєктів є збірка “Конфессии на Гомельщине (20–30-е годы XX в.)”, що побачила світло під маркою Національного архіву Республіки Білорусь спільно з Державним архівом Гомельської області і Гомельським державним університетом ім. Франциска Скорини.

Книжку відкриває розлога “Історична довідка”, підготовлена гомельськими істориками Віктором Пічуковим і Андрієм Лебедевим. У ній подано огляд відносин між владою і релігійними організаціями у центрі й на місцях після здобуття влади більшовиками, зокрема особливостей реалізації принципу відокремлення церкви від держави, конфіскації майна, що належало релігійним громадам (особливо під час голоду 1921–1922 рр.), діяльність антирелігійних організацій тощо.

¹ Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року: Документи і матеріали / Упоряд. Л. Б. Пилявець, І. М. Преловська. – К., 1999. – 559 с.; Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ: Документи і матеріали / Упоряд. С. І. Білоконь, І. М. Преловська, І. М. Старовойтенко. – К., 2007. – 698 с.; та ін.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

Структура “Історичної довідки” дублює структури збірника – в її основі лежить конфесійний поділ. Після загального огляду відносин між органами державної влади й вірянами різних віросповідань запропоновано нариси історії окремих релігійних груп у регіоні: Російської православної церкви, юдейських громад, римо-католицької церкви, різних протестантських течій і старообрядництва.

Важливим є зауваження авторів довідки про те, що антирелігійна діяльність у Гомельській області до моменту розгортання масових репресій 1930-х років не мала особливого успіху – про її “цілковитий провал” прямим текстом сказано в документах тієї доби (с. 13).

Інформативний потенціал матеріалів, представлених у книжці, далеко не однаковий. Частина з них є дуже цікавими не лише для дослідників історії релігійних громад в СРСР, а й для тих, хто вивчає історію повсякдення – у багатьох повідомленнях міститься інформація про життя пересічних вірян усіх основних конфесій регіону.

У першому розділі (“Конфесії і влада”) найбільший інтерес становлять два документи: “Перелік релігійних громад м. Гомеля й Гомельської округи” (с. 57–66) і “Довідка про діяльність релігійних організацій у БСРР” (с. 67–72). Обидва ці тексти датовано 1927 роком, за змістом вони взаємно доповнюють один одного. У першому з них вміщено список 295-ти офіційно зареєстрованих релігійних громад регіону (з поправкою на те, що Гомельська округа була більш ніж удвічі менша за сучасну Гомельську область). У другому подано яскраву й порівняно об’єктивну, хоч і приправлену публіцистичною фразеологією, картину діяльності конфесій, що існували в Білоруській СРР у другій половині 1920-х років. Чи не найбільш цікавими – зокрема з огляду на відсутність публікацій подібних документів з України – становлять вміщені в ньому свідчення про функціонування юдейських громад. На відміну від повідомлень про православні й католицькі парафії й групи протестантів, інформація про юдейські організації містить свідчення про соціальну активність релігійних громад, благодійницькі ініціативи, що реалізовувалися силами рабинату тощо.

Безумовний інтерес становлять і опубліковані в цьому ж розділі витяги з протоколів Центральної комісії з відокремлення церкви від держави при ЦВК БСРР. З них читач може довідатися про юридичні умови, в яких діяли релігійні громади на межі 1920-х – 1930-х років, обставини вилучення у них приміщень і т. д. У багатьох інших документах – зазвичай наведених не повністю, а в уривках, що мають безпосередній стосунок до теми збірника – містяться повідомлення про різноманітні курйозні випадки, що траплялися на антирелігійних зборах, конфлікти між представниками різних конфесій тощо. Зокрема, наведено неодноразові випадки юдофобських висловлювань представників православного кліру. Безумовний інтерес становлять повідомлення про складнощі, що виникали у влади під час проведення антирелігійних кампаній, ставлення населення до атеїстичної пропаганди, соціальний склад тих груп населення, що виступали на захист релігійних громад. Не менш цікавими є й кілька розлогих доповідних записок функціонерів КП(б)Б на місцях про діяльність релігійних громад у добу масових репресій (1937) – ці

документи засвідчують можливість самоорганізації вірян в умовах ліквідації релігійних громад: створення підпільних синагог у приватних будинках, конспіративне хрещення дітей священником, що приходив на територію колгоспу в одязі коваля тощо (с. 100–109). Щоправда, деякі подробиці описаних у цих матеріалах подій виглядають аж надто літературно й викликають сумніви в автентичності всіх наведених фактів. Відверто фальсифікованими є відомості про шпигунську діяльність кліру, наведені в документах органів державної безпеки 1938 р. – вони доповнюють загальну картину тиску на релігійні громади, що хвилеподібно посилювався протягом охопленої книжкою доби, досягнувши піку в розпал Великого терору, за рік до початку Другої світової війни (с. 110–116).

Наступні розділи збірника присвячено окремим конфесіям, причому їхній обсяг не залежить від чисельності окремих релігійних груп – усі розділи мають приблизно однаковий розмір. У частині, присвяченій діяльності Російської православної церкви, більшість документів стосується теми протистояння влади і церкви, конфіскації церковних земель, поширенню сектантських рухів у православному середовищі (Древлеапостольська церква, Жива церква і т. п.) і використанню владою розколу між “тихонівцями” й “обновленцями”. Серед документів, присвячених діяльності антирелігійних організацій і атеїстичній пропаганді, вирізняються обіжники органів державної безпеки про перегини в антирелігійній роботі з констатацією надмірності тиску на церкву, що викликав незадоволення населення (один із найцікавіших прикладів – с. 140–144). Цікаво, що такі документи маркувалися грифом “цілком таємно”. Звісно, такі документи є досить ранніми (межа 1920-х – 1930-х років) – пізніше їх поява була неможливою.

У розділі “Юдаїзм” багато місця присвячено питанням релігійної освіти, яка посідає одне з ключових місць у діяльності юдейських громад. Тут наведено матеріали з боротьби з закладами початкової традиційної освіти (хедерами) й установами підготовки кліру (ешивами). Із наведених документів видно, як методи спрямованої проти цих установ діяльності адміністративних органів еволюціонували від суто пропагандистських до репресивних. Інтерес становлять також матеріали щодо вилучення цінностей із синагог, яке набуло особливо значних масштабів під час голоду 1921–1922 рр. Решта документів розділу за тематикою є аналогічними до наведених у розділі про православну церкву і стосуються питання конфіскації приміщень синагог, антирелігійної пропаганди тощо.

Аналогічним за тематикою є розділ “Римо-католицька церква”, однак у ньому більшу питому вагу мають багаті на фактичний матеріал звіти активістів Союзу воявоєничих безбожників про роботу на місцях. Дещо некоректною виглядає назва розділу “Протестантська церква”, оскільки у ньому наведено матеріали про діяльність різних протестантських конфесій. Характерно, що до цього розділу включено й матеріали щодо відносин влади із толстовцями, приналежність яких до протестантів є дуже сумнівною². Цей

² З іншого боку, це єдиний розділ, у якому вони виглядають органічно – до частини з документами про православну церкву матеріали про толстовців тим більше не можна включити.

РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ

розділ становить інтерес не лише для істориків релігійних організацій, а й для тих, хто спеціалізується на дослідженні минулого етнічних меншин, оскільки переважну більшість протестантів у міжвоєнній Білорусі становили німецькі поселенці (лютерани й баптисти).

У книжці окремо виділено розділ “Старообрядництво”. У ньому чи не найцікавішими є численні нарікання представників адміністрації на складність здійснення антирелігійної пропаганди у старообрядницьких селах – двохсотрічний досвід протистояння з державною церквою в Російській імперії робив представників цієї конфесії особливо стійкими проти дій державної влади.

У межах розділів документи розміщено у хронологічному порядку. Книжку доповнено добіркою ілюстрацій (фотографії культових споруд, фотокопії архівних документів, графіки зі статистичними даними) та детальним науковим апаратом. Документи наведено мовами оригіналу (білоруською та російською). Однак мізерний наклад (200 примірників) і відсутність цієї книжки в інтернеті ускладнюють використання її матеріалів широким дослідницьким загалом (особливо за межами Білорусі).

Дуже шкода, що подібні збірники із документами про діяльність релігійних громад у регіонах УСРР/УРСР міжвоєнної доби дотепер не з’явилися друком. Хочеться сподіватися, що подібні проекти будуть реалізовані і в Україні.